

А. М. Гуменюк

Механізми зміцнення економічної безпеки прикордонних територій

Проаналізовано механізми зміцнення економічної безпеки прикордонних територій, з'ясовано сутність регіональної економічної безпеки. Запропоновано мультиплікативну форму розрахунку інтегрального показника економічної безпеки регіону та концептуальні основи методології проектування інституціонального середовища регіону.

Ключові слова: структурно-інституціональні зрушення, регіональна економічна безпека, індикатори економічної безпеки, інституціональне середовище, інституціональна інфраструктура інноваційного розвитку регіону.

Постановка проблеми. В умовах радикальних структурно-інституціональних трансформацій істотно зростає роль системи забезпечення економічної безпеки. За роки незалежності проведені дослідження категорії національної безпеки на різних рівнях ієрархії управління – глобальному, регіональному, секторальному. Проте економічна безпека держави як цілісна, єдина, цілеорієнтована система потребує досліджень для окреслення методологічного базису економічної безпеки галузі, сектору економіки, регіонального господарського комплексу, підприємства, домашнього господарства, особи, тобто всіх невід'ємних елементів моделі складу соціально-економічної макросистеми держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем зміцнення економічної безпеки держави пов'язані з розвитком теоретичних основ безпеки, окресленням основних чинників загроз, з аналізом стану економічної безпеки в умовах участі в процесах глобальної економічної інтеграції. Особлива увага акцентується на сутнісних характеристиках безпеки на основі аналізу чинників і факторів безпеки, критеріїв оцінки вразливості національних економік, класифікації загроз економічній безпеці та механізмів їх локалізації, формування регіональної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Зазначені проблеми відображені в працях В. Андрійчука, І. Бінька, О. Власюка, З. Варналія, В. Горбуліна, М. Долішнього, Б. Данилишина, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, А. Качинського, Т. Ковальчука, А. Мокія, В. Мунтіяна, Г. Пастернака-Таранушенка, А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі, В. Шлемка та зарубіжних науковців Л. Абалкіна, Г. Вечканова, А. Гранберга, С. Єчкамова, А. Ко-

© А. М. Гуменюк, 2014.

лосова, В. Котилка, А. Кукліна, С. Олейнікова, А. Татаркіна, В. Тамбовцева, В. Сенчагова, Л. Брауна, Б. Бузана, Х. Мауля, Х. Мальгрема, Х. Моргензана, Л. Мієрі, М. Цілінські.

Метою статті є дослідження механізмів економічної безпеки прикордонних територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові розробки стосуються переважно забезпечення економічної безпеки конкретних господарських суб'єктів, аналізу і розробки прикладних, організаційно-інституціональних аспектів забезпечення мікроекономічної безпеки. Недостатньо дослідженими залишаються проблеми забезпечення макроекономічної безпеки, від вирішення яких залежить захист економічної безпеки суб'єктів економічної діяльності. Застосовувана множина порогових значень індикаторів безпеки функціонування економіки на мезорівні ієрархії має доповнюватися методологією їх визначення та обґрунтування дієвих заходів і методів забезпечення дотримання. У теоретико-методологічному плані на регіональному рівні поки що не визначено перелік індикаторів, їхні граничні значення, не розроблено методіку моніторингу та прийняття управлінських рішень протидії загрозам економічній безпеці як компоненти регіональної політики.

Особливим типом регіонів є прикордонні регіони, проблемність чи перспективність яких визначаються здебільшого характером сусідства. Як зазначає Л. Тарангул, для України питання ефективного розвитку прикордонних регіонів є особливо актуальним, оскільки 18 її областей є прикордонними [1, с. 8-16]. Прикордонні регіони відіграють важливу роль у забезпеченні економічної безпеки і міжнародного співробітництва країни і перебувають під впливом кордону. До того ж вони мають потенціал для активного залучення як до міжрегіональної, так і до зовнішньої структурної інтеграції з країнами-сусідами.

Концептуальна ідея статті полягає в тому, що модернізація держави посилює взаємозв'язок і взаємозалежність між структурою економіки та інституціональним базисом, якістю інститутів. У цих умовах економічна безпека стає необхідною передумовою і генеральною метою соціально-економічного розвитку. Тобто структурні зрушення, підтримувані інститутами, забезпечують економічне зростання, а їх здійснення регламентується критеріями забезпечення економічної безпеки держави та регіонів. Саме тому метою статті є визначення механізмів зміцнення економічної безпеки прикордонних територій на основі удосконалення структурно-інституціональної трансформації економіки регіону.

Економічна безпека виявляє себе як емерджентна властивість національної економіки, обумовлена наявністю синергетичних зв'язків між

різними суб'єктами на різних рівнях системної ієрархії, відображає економічні відносини з реалізації і захисту інтересів господарюючих суб'єктів в умовах невизначеності та ризику [2, с. 249; 3, с. 183; 4, с. 323]. Суб'єктно-об'єктні відношення економічної безпеки реалізуються на кількох рівнях ієрархії: метарівень – глобальна економічна безпека; макрорівень – безпека національної економіки; мезорівень – безпека регіону, галузі; мікрорівень – безпека підприємства, домашнього господарства; нанорівень – безпека особи. Таким чином, економічна безпека – це властивість економічної макросистеми, яка визначає здатність економіки до самовідтворення і самоорганізації у взаємодії із зовнішнім середовищем функціонування.

Сутність регіональної економічної безпеки полягає у досягненні та збереженні саморегульованої рівноваги з постійно змінним зовнішнім середовищем і системними ефектами: мультиплікаційним, синергетичним та емерджентним. Система регіональної економічної безпеки – це здатність економіки регіону функціонувати в режимі розширеного відтворення, консолідована відносинами власності, економічними інтересами, правовими та етичними інститутами сукупність господарюючих суб'єктів, орієнтованих на стабільно ефективний, безпечний економічний розвиток [5, с. 21; 6, с. 179-182].

Дослідження дозволяє констатувати, що безпека є найважливішим критерієм життєздатності системи, яка забезпечується відтворювальним, мотиваційним, захисним та адаптаційним механізмами.

Російські вчені М. Корнілов, Г. Гутман доводять, що об'єкт економічної безпеки одночасно є і суб'єктом її забезпечення [7, с. 32, 39]. Методологія дослідження процесів функціонування систем дає змогу констатувати, що забезпечення безпеки є найважливішим завданням життєдіяльності системи. При цьому до систем ми відносимо соціально-економічну систему, людину, співтовариства тощо. Реалізація функцій життєдіяльності відбувається за допомогою відтворювального, мотиваційного, адаптаційного, захисного механізмів (рис. 1).

Теоретико-методичні основи обґрунтування заходів забезпечення економічної безпеки регіону можна звести до таких етапів (рис. 2). Головною ланкою механізму забезпечення економічної безпеки є система моніторингу чинників загроз економічній безпеці регіону. Економічним змістом такої системи є перехід від окремих елементів моніторингу соціально-економічного розвитку території до створення комплексної системи спостереження, оцінки, аналізу та прогнозу стану економічної безпеки, які дають змогу формувати взаємопов'язану, скоординовану, послідовну регіональну політику з подолання загроз економічній безпеці території.

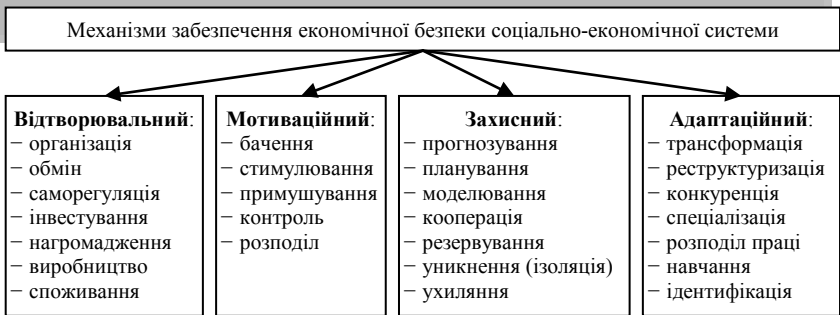


Рис. 1. Основні механізми забезпечення економічної безпеки соціально-економічної системи

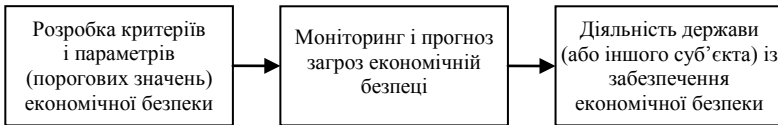


Рис. 2. Концептуальна схема теоретико-методичних основ обґрунтування заходів забезпечення економічної безпеки регіону

Необхідною, але не достатньою умовою протидії загрозам є системність заходів, організаційно-інституціонального регулювання економічної безпеки, здійснення яких охоплює виявлення причин нестабільності розвитку (оцінка рівня безпеки); розробка програми структурних перетворень відповідно до стратегії національної безпеки. Базовими для цього процесу є визначення стану економічної безпеки, яке включає етапи визначення множини економічної безпеки; розрахунку порогових значень, «коридору безпеки»; компаративного аналізу фактичних і граничних значень індикаторів безпеки; інтегральної оцінки економічної безпеки, визначення кількісних характеристик соціально-економічних явищ і стану економічної безпеки (нормального, передкризового, кризового) та основні загрози безпеки розвитку регіональної економіки.

Враховуючи переважно регіональний характер причин виникнення загроз економічній безпеці держави, соціально-економічний розвиток істотно залежатиме від ступеня наукової обґрунтованості стратегії розвитку регіонів і таких характеристик економічної безпеки, як критерій і коефіцієнт безпеки; індикатори безпеки та їх граничні значення. Як критерій безпеки запропоновано використовувати інтегральні показники

складових економічної безпеки та інтегральні індекси економічної безпеки регіону. Здійснене узагальнення методологічних положень побудови індикативних систем дає змогу дійти висновку щодо доцільності використання таких основних підходів до оцінки економічної безпеки регіону: система індикаторів, інтегральним критерієм якої є соціально-економічне становище; рівень забезпечення розширеного відтворення; статична і динамічна конкурентоспроможність регіональної економіки.

У контексті предмета дослідження зміцнення економічної безпеки держави та регіону забезпечується структурно-інституціональними зрушеннями, їх ефективністю. Структурні зрушення в економіці характеризуються кількісною та якісною визначеністю. Основною якісною характеристикою структурних зрушень в економіці є показник, який відображає напрями соціально-економічного прогресу. У кількісному вимірі якість структурних змін відображається індексом структурних зрушень. Динамічний складник розвитку структури, його ефективність відображає, наскільки швидко структурні зрушення приводять до нової якості економічних систем. Стратегічним орієнтиром ефективності інституціональних змін є синергетичний ефект взаємодії інститутів власності, конкуренції та громадянського суспільства. Актуальним залишається розв'язання проблеми формування такої якості інституціональної системи, яка забезпечила б недоторканість права приватної власності, безумовне виконання контрактів і невідворотність відповідальності за збитки економічних агентів і держави загалом. У контексті зазначеного пропонуємо використовувати концептуальні основи методології проектування соціально-інституціонального середовища на основі використання методів нечіткої логіки та економіко-інституціонального аналізу, що дозволяє виявити реальні інституціональні індикатори досліджуваного регіону і запропонувати напрями поліпшення стану соціально-інституціонального середовища.

Важливою проблемою є визначення стратегічних пріоритетів, взаємоузгодження структурних перетворень і їх інституціонального базису, економічної безпеки структурних зрушень в обігу споживчих товарів і послуг, міграційній сфері, пріоритетів інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку та модернізація інституціонального базису структурної перебудови економіки регіону. Зокрема, важливо з'ясувати, як структурні зміни динаміки темпів зростання обсягів ВВП і використання виробничих ресурсів гармонізовано з інституціональними змінами. Наприклад, суб'єкти вітчизняного господарювання за 2000-2013 рр. здійснюють діяльність зі зростаючим домінуванням недержавної форми власності. Переважна частина трудових ресурсів зайнята на підприємствах

приватної та змішаної форм власності, причому частка зайнятих на підприємствах і організаціях державної та комунальної форм власності зменшилась на 56,0 процентних пунктів; понад 75 % загального обсягу інвестицій в основний капітал здійснено суб'єктами приватної та змішаної форм власності. Тобто структурні зміни власності набувають вагомості, але проста зміна форми власності без належного інституціонального підґрунтя на всіх рівнях системної ієрархії не забезпечує безпеки розвитку.

Саме інституціональні перетворення як найскладніший етап реформування економіки регіону забезпечують цивілізовану конкуренцію, захист від монополізму, тінізації, інтервенціонізму, сприяють відкритості та прозорості економіки. Очевидно, структурні зміни стануть значущими для розвитку, якщо інституціональні перетворення в економіці регіону не відставатимуть.

Для розрахунку інтегральних індикаторів економічної безпеки прикордонних областей скористаємося мультиплікативною формою в моделях економічного зростання регіонів [8, с. 78; 9, с. 135; 10, с. 75]. Отримані інтегральні індикатори економічної безпеки прикордонних областей Карпатського економічного району (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області) підтверджують міжрегіональну диференціацію за рівнем економічної безпеки.

Зокрема, динаміка змін інтегрального індексу економічної безпеки областей Карпатського економічного району (табл. 1) дає можливість виокремити найбільш економічно безпечну область. Інтегральні індекси економічної безпеки областей Карпатського економічного району перебувають в одному кластері, проте розвиваються по-різному. Інтегральний індекс економічної безпеки вказує, що у Чернівецькій області найліпші показники з тенденцією до зростання. Якщо у Львівській

Таблиця 1

Динаміка змін інтегрального індексу економічної безпеки областей Карпатського економічного району, 2005-2013 рр

Область Роки	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
2005	0,3254	0,2576	0,3518	0,3595
2006	0,3545	0,2843	0,3743	0,3946
2007	0,3340	0,3285	0,4013	0,4396
2010	0,3795	0,3535	0,3841	0,4377
2011	0,3885	0,3517	0,3752	0,4313
2013	0,3944	0,3239	0,3762	0,4006

області за 2005-2007 рр. інтегральний індекс зростав, то у 2007-2013 рр. спостерігалось різке зниження. У Закарпатській області навпаки – у 2005-2007 рр. інтегральний індекс безпеки зменшувався, у 2007-2013 рр. – зростав. Проте в абсолютному вимірі значення показників Закарпатської обл. значно менші, ніж в інших областях. Для Івано-Франківської області характерне поступове зростання (2005-2010 рр.), а за 2010-2013 рр. – зменшення інтегрального індексу економічної безпеки.

Закарпатська область характеризується поступовим зростанням інтегрального індексу, але серед усіх досліджуваних областей вона має найменші абсолютні значення індексу економічної безпеки (удвічі менше за показник економічної безпеки у Чернівецькій області).

Для визначення оптимальної структури регіонального інституційного середовища доцільно скористатися методами нечіткої логіки та інституціонального аналізу, що дозволить змоделювати бажаний і реальний стан соціально-інституціонального середовища України, досліджуваних регіонів і значення індикаторів, які його забезпечують [11, с. 147-161; 12, с. 87; 13, с. 217; 14, с. 168-187]. Удосконалення інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку визначена одним з пріоритетів зміцнення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення науково-технологічної компоненти економічної безпеки держави. Загалом у процесі ринкових трансформацій унаслідок недостатньої уваги до інституціонального базису в Україні створилася нераціональна структурна побудова інституціонального середовища з домінуванням неформальних відносин та інститутів над офіційними, ключовими для розуміння інституціональної природи ринкової економіки. Стан та ефективність інституціонального середовища істотно впливає на регіональний економічний розвиток, у т. ч. й областей Карпатського економічного району, оскільки для економічної динаміки ефективні інститути важливіші за природні ресурси, особливо якщо вважати головною метою не лише сприятливі умови для ділової активності, але й задоволення основних потреб людини на основі справедливого розподілу ресурсів та ефектів економічного зростання.

Дослідження інституціонального середовища областей Карпатського економічного району показує, що протягом 2001-2013 рр. спостерігалось зростання тінізації господарської діяльності аж до криміналізації, погіршення умов малого підприємництва, ступеня задоволення основних соціальних потреб населення. Наведене насамперед пов'язане зі слабкістю та недостатньою ефективністю регіональних організаційно-інституціональних складників, їх відставанням від економічного розвитку. У контексті цільової функції регіональної політики – зміцнення

економічної безпеки регіону, пріоритетним напрямом доцільно визначити не лише модернізацію офіційних інститутів регулювання ринку, але й розвиток неформальних інститутів громадянського суспільства, державно-приватного партнерства, інституціональної інфраструктури.

Таким чином, ми дійшли висновку, що структурні зміни для перехідних економік забезпечують економічне зростання на основі інституціонального базису, а здійснення структурних змін має регламентуватися критеріями економічної безпеки; структурно-інституціональні реформи є чинником детінізації на регіональному рівні, а детінізація є цільовою функцією структурно-інституціональних реформ. Система регіональної економічної безпеки – це консолідована відносинами власності, економічними інтересами, правовими та етичними регуляторами сукупність господарюючих суб'єктів та інститутів державного управління, орієнтованих на стійкій, ефективній, безпечній економічній розвитку. Удосконалено мультиплікативну форму розрахунку інтегрального показника в моделях економічного зростання в регіонах: визначені верхня і нижня припустимі норми, а також порогові значення індикаторів економічної безпеки та з'ясовано, що перевищення порогів індикаторів економічної, науково-технічної, соціально-економічної безпеки призводить до утворення осередку кризових і передкризових ситуацій у регіоні.

Список використаних джерел

1. Тарангул Л. Л. Удосконалення податкової політики у контексті соціально-економічного розвитку регіонів / Л. Л. Тарангул // Фінанси України. – 2004. – № 6. – С. 8-16.
2. Ткач В. О. Механізм формування економічної безпеки країни : монографія / В. О. Ткач. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2010. – 271 с.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців ; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2008. – 386 с.
4. Варналій З. С. Економічна безпека : навч. посіб. / З. С. Варналій. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
5. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіюк. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 444 с.
6. Гуменюк А. М. Регіональні аспекти забезпечення економічної безпеки / А. М. Гуменюк // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2006. – Вип. III. – 254 с.
7. Гутман Г. В. Экономическая безопасность региона: теория и практика / Г. В. Гутман, Ю. Н. Лапыгин, А. И. Прилепский. – М. : Наука, 1996. – 116 с.

8. Харазішвілі Ю. М. Україна після кризи: моделювання ефективності та інноваційності соціально-економічного розвитку / Ю. М. Харазішвілі, В. В. Заводчик // Стратегічні пріоритети. – 2011. – №1(18). – С. 74-84.
9. Харазішвілі Ю. М. Методологічні засади інтегральної оцінки діяльності регіонів / Ю. М. Харазішвілі // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Науково-дослідного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі – 2006. – Вип. 10. – С. 131-136.
10. Вентцель Е. С. Исследование операций. Задачи, принципы, методология / Е. С. Вентцель. – М. : Кнорус, 2010. – 192 с.
11. Ефремов В. С. Стратегическое планирование в бизнес-системах / В. С. Ефремов. – М. : Финпресс, 2001. – 240 с.
12. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Л. А. Заде. – М. : Мир, 1976. – 167 с.
13. Кофман А. Введение в теорию нечетких множеств : монография / А. Кофман ; пер. с франц. – М. : Радио и связь, 1982. – 432 с.
14. Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : монографія / М. І. Мельник. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2012. – 568 с.

Humenyuk A. M. Mechanisms of strengthening of economic security of border-line territories.

The mechanisms of strengthening of economic security of boundary territories are analysed in the article, essence of regional economic security is found out. The multiplicative form of calculation of integral index of economic security of region and conceptual bases of methodology of planning of institutional environment of region is offered.

Key words: structural-institutional changes, regional economic security, indicators of economic security, institutional environment, institutional infrastructure of innovative development of region.

Гуменюк А. М. Механизмы укрепления экономической безопасности приграничных территорий.

В статье проанализированы механизмы укрепления экономической безопасности пограничных территорий, выяснена сущность региональной экономической безопасности. Предложена мультипликативная форма расчета интегрального показателя экономической безопасности региона и концептуальные основы методологии проектирования институциональной среды региона.

Ключевые слова: структурно-институциональные сдвиги, региональная экономическая безопасность, индикаторы экономической безопасности, институциональная среда, институциональная инфраструктура инновационного развития региона.